

DUPKA GYÖRGY

A KOLLEKTÍV BŰNÖSSÉG ELVÉNEK ALKALMAZÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAROKKAL ÉS NÉMETEKSEL SZEMBEN

III. FEJEZET

HATÁRON ÁTNYÚLÓ ELHURCOLÁSOK, TERÜLETFOGLALÓ KATONAI AKCIÓK

1. KÁRPÁTALJÁRÓL SZERVEZETT MAGYARORSZÁGI ELHURCOLÁSOK

A magyarországi Beregben, vagy ahogyan magunk közt emlegetjük: a Csonka-Beregben történt elhurcolások első kutatói: dr. Kun József, a hadtörténeti levéltár egykori vezetője és Filep János, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei pártarchívum egykori vezetője. (Mindketten lónyai illetőségűek, az elhurcolások túlélői, így személyes tapasztalataik vannak az itteni eseményekről.) Publikációikból tudjuk, hogy a 4. Ukrán Front által elrendelt tisztogatási akció Csonka-Beregben is nagyon gyorsan zajlott le. Itt 1944. november 20-án dobolták ki a kisbírók, hogy a katonaköteles férfiaknak háromnapos munkára kell jelentkezniük. Gyarmathy Zsigmond nyíregyházi levéltáros felmérése szerint a beregi községekből elhurcolt emberek száma megközelítőleg 1200 főre tehető, „néhány szatmári községből (*Tiszabecs, Uszka, Liget, Kispalád, Botpalád stb.*) 8–14 ember esett áldozatul ennek az eseménynek”. Az elhurcolást kiterjesztették Nyíregyházára, sőt a Dunántúlra is. Dr. Fazekas Árpád¹ felmérése szerint 1944. október 21. után Nyíregyházáról 2 ezernél több férfit, polgári személyt hurcoltak el a szovjet katonák jóvátételi munkára. Azóta a túlélők vallomásait sorra megjelentették, dokumentumfilmen is feldolgozták.²

Az internálásokat követően Csonka-Bereget is Kárpát-Ukrajnához akarták csatolni. 1945. augusztus 16-án az ukrán katonai egységek behatoltak Csonka-Bereg községeibe. Elfoglalták Vásárosnaményt, Tiszaszalkát,

Lónyát és más településeket. A települések lakosainak jogait a „*kifelé bárki, befelé senki*” elv alapján korlátozták. Ennek az állapotnak kormány-szintű intézkedések vetettek véget, amikor is érvénybe lépett a jaltai egyezményben megállapított 1937. decemberi határállapot.³

2. KÁRPÁTALJÁRÓL SZERVEZETT ELHURCOLÁSOK KELET-SZLOVÁKIÁBAN

A Kelet-Szlovákia térségében, különösen a Bodroγκközben és az Ungvidéken élő magyar lakosságot a csehszlovák hatóságok – mint „*háborús bűnösöket*” – szintén jogfosztással sújtották. A 4. Ukrán Front NKVD-osztagai itt is „*háromnapos munkára*” mozgósították a magyar és német nemzetiségű férfiakat. Géczy Lajos túlélő emlékiratában⁴ többek közt azt olvashatjuk, hogy a három napból évek lettek, férfiak ezreit hurcolták el a Szovjetunióba; sokan örökre ott maradtak, idegen földben nyugszanak.

Az ungi deportáltak egyharmada már a gyűjtőlágerekben és a vasúti szállítás során elpusztult, de a donyec-medencei bányák is bőven szedték áldozataikat. Géczy Lajos túlélte a megpróbáltatásokat, öt év múltán került haza.⁵

A „*háromnapos munka*” témakörét a kelet-szlovákiai Bodroγκközben és Ungvidéken Dobos Ferenc⁶ dolgozta fel a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány és a Szlovákiai Magyar Politikai Foglyok Szövetsége támogatásával. A terjedelmes elemzés összefoglalását *Magyarok a senkiföldjén. „Malenykij robot” a kelet-szlovákiai Bodroγκközben és Ungvidéken* című tanulmányban adta közre a *Régió – Kisebbségi Szemle* 1992. évi 4. száma. Az általa közölt adatok alapján állítottuk össze a 15. táblázatot, amely szemléletesen igazolja, hogy az itteni 51 magyarlakta településen is előre megtervezett politikai döntés eredményeként hajtották végre a kollektív megtorlást.

15. táblázat

A Bodroγκközi és Ungvidéki települések összesített adatai az 1944-es internálásról

№	Közigazgatási egység	Települések száma	18-60 éves korú férfiak az elhurcolás időpontjában	Az elhurcoltak száma	Az áldozatok száma	Hazatértek száma	Eltűntek száma
1.	Bodroγκköz	36	8 815	1 790	685	1 092	13
2.	Ungvidék	15	2 909	654	191	451	12
	Összesen:	51	11 724	2 494	876	1 593	25

A Bodroghközben és az Ung-vidéken 1944. december 1-23. közt bonyolították le a megtorló akciót. A bujkáló magyar férfiak utáni hajtóvadászat 1945 februárjáig folyt. A bodroghköziek erőltetett menetének útvonala: Ungvár–Perecsény–Szolyva–Verecke-szoros–Turka–Szambor.

Az Ung-vidéki férfiakat Nagykaposon, Királyhelmecezen, Kisbárin, Deregyőn, Vajányban és Pálócon gyűjtötték össze, ahonnan fegyveres kísérettel hajtották őket a garanyi- és szinai (Snina) gyűjtőtáborba, majd az Uzsoki-hágón át Turkára és Szamborba.

Abaúj, Torna, Borsod és Gömör megyékből az internáltakat Bartók Csaba⁷ GULAG-kutató szerint a Kassa–Eperjes vonalon a Duklai-hágón át a lengyelországi Sanokban (Kárpátaljai vajdaság) és az ukrain Szamborban létesített elosztó táborokba kísérték. Ezekből az elosztótáborokból marhavagonokba zsúfolva tovább vitték őket a Donyec-medencébe, ahonnan a túlélők utolsó csoportjai 1948. december végén tértek haza. Bartók Csaba úgy véli, ez a korszak *„rosszul van kutatva”*, továbbá *„Némely szlovák történész legfeljebb 6-7 ezer magyar és sváb elhurcolását ismeri el. Ebből 1 000 felett van a lágerben elhunytak száma. A felvidéki magyar helytörténészek 60-120 ezerre becsülik a Csehszlovákiából szovjet munkatáborokba került magyarok és németek számát.”*

A szolyvai haláltáborhoz hasonlóan hírhedt milosovi táborba a nyugati fogásból hazatért leventéket zárták, és közülük csak azokat engedték szabadon, akikről a *„megimádkoztatáson”* kiderült, szlovákul és csehül is tudnak imádkozni. Az életben maradt, de halálra ítélt sepsi magyar leventéket egy sepsi származású amerikai tiszt szabadította ki. A deportálást koncepciós perek követték. A rögtönítélő hadbíróóságok a szovjet törvény 58. sz. paragrafusában értelmében, többek közt *„kútmérgezés, híd- és vasútrobbantás”* vádjával 5-től 25 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték a letartóztatott magyar és német férfiakat, akik közül sokat helyben kivégeztek, a többieket szintén a Szovjetunióba hurcolták.⁸

Említésre méltó az *„Eperjesi Ukrajnával”* kapcsolatos esemény. 1944 őszén az eperjesi oroszok/ruszinok és ukránok ideiglenes népbizottságot hoztak létre, és egyik ülésükön kinyilvánították Kelet-Szlovákiából való kiválásukat. November 29-én felhívást⁹ intéztek Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához, miszerint a Vörös Hadsereg által felszabadított *„Eperjesi Ukrajnát”* a galíciai lemők lakta területtel együtt csatolják Kárpátontúli Ukrajnához. Kérésüket többek között azzal indokolták, hogy az 1918-ban ígért autonómiát a szlovákoktól nem kapták meg, azóta tervszerű elszlovákosítás folyik a ruszin falvakban is. A kárpátaljai ukrán kommunisták kezdetben támogatták az eperjesiek törekvését, a szovjet katonai adminisztráció azonban Moszkva utasítására ezt a kérdést törölte a napirendről.

3. KÁRPÁTALJÁRÓL SZERVEZETT TERÜLETFOGLALÁSOK A ROMÁNIAI MÁRAMAROSBAN

A Romániához tartozó Máramarosszigeten és a térségéhez tartozó településeken a Felső-Tisza-vidéki ruszin/ukrán kommunisták szintén népbizottságokat hoztak létre azzal a céllal, hogy ezt a területet „*Máramarosi Ukrajna*” néven Kárpátontúli Ukrajnával, illetve Szovjet-Ukrajnával egyesítsék. A máramarosszigeti népgyűlés 1945. január 19-i keltezésű, Ivan Odovicsuk elnök által aláírt, Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságához küldött jegyzőkönyvében¹⁰ a máramarosszigeti körzet Kárpátaljához történő csatolását sürgették.

A katonaköteles magyar, német férfiakat és nőket ebből a térségből is a szolvyvai gyűjtőtáborba hurcolták, összesen több mint 2 000 főt; akadtak köztük román nemzetiségűek is. A magyar hadifoglyok nagy részét a foksányi gyűjtő- és elosztó lágerbe vitték.

Az itteni településeken kommunisták kezdeményezésére létrehozott népbizottságok ukrán/ruszin vezetői 1945. január 28-ra népgyűlést hívtak össze.¹¹ A máramarosszigeti demokratikus népfront szervezésében lezajlott gyűlés mintegy 2 500 résztvevője magyar, ukrán és román nyelvű köszönnölevelet küldött Sztálinnak, miszerint ez a vidék az ő vezérletével szabadult fel. Ugyancsak három nyelven megfogalmazott beadvánnyal fordultak Hruscsovhoz, az USZSZK kormányának vezetőjéhez, amelyben kérték, hogy ezt a területet is csatolják a Szovjet-Ukrán földekhez. Az erről szóló jegyzőkönyvet szintén I. Odovicsuk¹², a gyűlés elnöke írta alá. Több mint 10 ukránok lakta községben jött létre népbizottság, amelyekből összesen 426 (339 ukrán, 47 magyar, 15 román, 25 egyéb nemzetiségű) küldött¹³ érkezett a máramarosi körzet népbizottságainak első, február 4-én megtartott kongresszusára, amely ismételten szorgalmazta a máramarosi körzet „*újraegyesítését*”. A Sztálinhoz intézett petíciót a népbizottságok képviselői az általuk képviselt falvak lakosainak nevében írták alá.¹⁴

Máramaros megye hovatartozásának mozgalmába bekapcsolódtak a román nacionalista-fasiszta körök tagjai is, akik a Vöröskereszt körzeti képviselője keretében a román nacionalista diktatúra visszaállításának céljával fegyveres akciót szerveztek a helyi (ukrán) néptanácsok ellen. A szovjet hírszerzők szerint a felkelésbe 15 ezer embert kívántak „*békés tüntetés keretében*” bevonni, amelyhez aztán csatlakoztak volna a felfegyverzett egységek. A terjedő álhírek hatására a helyi ukránok, magyarok, illetve a

kommunisták és baloldali érzelműek között félelem uralkodott el. Ljubavin ezredes, a 27. sz. vasúti brigád (UVVR-14) parancsnoka a helyi népbizottságok közreműködésével március 5-7. között meghiúsította a román nacionalisták fegyveres felkelését. Vezetőit, 50 közvetlen hívét, 4 szabadságolt és dezertált román tisztet letartóztattak; köztük volt Berinde, a román egyház vikáriusa, Laslo Antonescu idejében kinevezett rendőrfőkapitány; Szanko jogász, a Vöröskereszt tagja, a Maniu-gárdisták elkötelezett híve; Migali, a körzet volt prefektusa; Epuri, a helyi román gimnázium tornatanára. Minderről, valamint a Petru Groza román kormánya ellen szervezett fegyveres felkelés elfojtásáról Fedorov ezredes, a vasúti hadsereg politikai osztályának megbízott vezetője 1945. április 10-én részletes hadijelentést¹⁵ küldött a 2. sz. Ukrán Front parancsnokának.

A máramarosi körzet Zakarpatszka Ukrajnával és Szovjet-Ukrajnával történő újraegyesítése érdekében a 4. Ukrán Front katonai adminisztrációja és Ivan Turjanica, a Néptanács elnöke támogatásával egyre erőteljesebb propaganda és szovjet ügynöki mozgalom bontakozott ki. A megyében és Máramarosszigeten kialakult, feszült politikai helyzetről 1945. április 16-án Bogdenko ellentengernagy és Dangulov politikai főtanácsadó nagy frekvenciájú kapcsolati vonalon telefontávíratban¹⁶ (Titkos ügyirat, Uzsgorod–Moszkva) tájékoztatta a Kreml vezetőit. A távirat bizalmas információkat tartalmazott arról az ungvári találkozóról, amely Bogdenko ellentengernagy, bizonyos Vasili Luka, Tyulpanov ezredes, a 4. Ukrán Front képviselője, Goldberg, a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának Észak-Erdélyi meghatalmazottja, Sernicko, a Máramaros Megyei Kommunista Párt Központi Bizottságának titkára és Kita, a megye prefektusa részvételével zajlott le. A találkozón elhangzott tényeket négy pontba tömörítették. Az elsőben rögzítették, hogy 1945. február elején Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsának meghatalmazott küldötte a népbizottságok kongresszusának előkészítése céljával Máramarosszigetre érkezett; ez a kongresszus határozatban mondta ki Máramaros megye egyesítését Zakarpatszka Ukrajnával. Megállapították, hogy Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa meghatalmazott küldöttjének szigeti akciója a 4. Ukrán Front Politikai Főigazgatósága és Ukrajna Kommunista Pártjának Központi Bizottsága Ungváron tartózkodó képviselőinek jóváhagyásával történt. A Néptanács küldöttjén kívül a kongresszus munkájában, a kiáltvány szövegének megszerkesztésében Mehliusz utasításának megfelelően, a 4. Ukrán Front Politikai Főigazgatóságának képviseletében többek között részt vett Tyulpanov ezredes és Davidenko őrnagy. A továbbiakban Ungvár irányításával gyors ütemben megszervezték a

helyhatósági szerveket, a helyi népbizottságokat és pártbizottságokat. A szovjetizálási folyamatról Mehliusz Moszkvát, Tyulpanov ezredes Kijevet is informálta, Hruscsov pedig áldását adta a kezdeményezésre.

A második pontban leszögezték, hogy 1945. április végén Észak-Erdélyben is kiépült a román közigazgatás hálózata. Ekkor érkezett Máramarosszigetre Goldberg, a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának észak-erdélyi meghatalmazottja, hogy itt is befejezze a román adminisztráció megszervezését, de a helyi ukránok Zakarpatszka Ukrajina Népbizottságának rendelkezése nélkül meggátolták feladatának teljesítésében. Ekkor felkereste Ivan Turjanicát, a népbizottság elnökét, aki kategorikusan elzárkózott a probléma megoldása elől. Goldberg a sikertelen ügyintézésről jelentést küldött felettesének, Vasili Lukának, a bukaresti pártvezér hasonló tárgyalásai azonban szintén eredménytelenül zárultak.

A harmadik pontban vázolt fejlemények közül kiemelték, hogy Vasili Luka Máramarosszigeten megszervezte a demokratikus népfrontot, amelyben 32 megyei szervezet képviselője jutott mandátumhoz. Mivel Zseleznyák, a megyei pártszervezet titkára Ungváron tartózkodott, az alkalmat kihasználva Vasili Luka a korábbi párttitkár szintén ukrán származású helyettesét, Csernyicskót jelöltette és választotta meg a párt élére. Április 9-én a demokratikus népfront tanácsa a településeken helyhatósági szerveket hozott létre, ennek következtében helyreállították a román közigazgatást. A demokratikus népfront tanácsa a helyhatósági szervekbe mindenütt saját jelöltjeit delegálta, ezekről az intézkedésekről a helyi sajtó is hírt adott. A népbizottságok egykori ukrán tagjai megtagadták az együttműködést az újonnan felállított szervekkel, segítségért Ungvárra utaztak.

A negyedik pontban, a megyei és máramarosszigeti román helyhatósági szervek személyi összetételét értékelve arra a felismerésre jutottak, hogy a helyi ukránok képviselőitében mind a megyében, mind a városi vezetésben a helyettesi posztokra pótlólagosan ukrán nemzetiségűeket kell delegálni; ezzel kapcsolatban megegyezés született a demokratikus népfront tanácsával. Megemlítették a megye és a megyei központ nemzetiségi összetételét is, miszerint túlnyomó részben ukránok csak 10 községben élnek; megyei vonatkozásban a románok 74, az ukránok 18, a magyarok 7, a más nemzetiségűek részaránya 1 százalék; Máramarossziget lakosságának összetétele: román 55, magyar 32, ukrán 10, más nemzetiség 3 százalék.

A telefontávirat azzal zárult, hogy a jelentéstevők fentről várják a további utasításokat.

A Hruscsov-memoárban¹⁷ részletes ismertetést olvashatunk arról a nemzetközivé dagadt konfliktusról, amit Ivan Turjanica területszerző politikája okozott. Hruscsov itt úgy jellemzi támogatóját, Turjanicát, mint aki az „*Evés közben jön meg az étvágy*” elv alapján, a Kreml vezetőinek tudta és beleegyezése nélkül foglalta el az általa szervezett népi milíciával, munkásörökkel a Román Királyság egyes járásait, a Magyarországhoz tartozó Csonka-Bereget. Sztálin személyesen hívta fel telefonon Hruscovot, és utasította: bírja rá Turjanicát, hogy katonáit rendelje vissza az 1938 előtti határvonal mögé. Ezt a kérést Turjanica csak nagy rábeszélés árán fogadta el. Hruscsov a csehszlovák–szovjet konfliktus elkerülése végett nem támogatta „*Eperjesi Ukrajna*” Kárpátaljához csatolását sem, amely mögött szintén Turjanica területbővítő ambíciói álltak.

IV. FEJEZET

A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYMEGBÍZOTTI HIVATALÁNAK TEVÉKENYSÉGE KÁRPÁTALJÁN

1. PROPAGANDAHÁBORÚ A CSEH „REAKCIÓSOK” ÉS A „MOSZKOVITÁK” KÖZÖTT

Az 1938 előtti közigazgatási rend Kárpátalján történő visszaállítása és újjászervezése¹⁸ érdekében a csehszlovák közigazgatás vezetője, František Nimec¹⁹ által tett erőfeszítésekről számos levéltári okmány tanúskodik, 1944. október 28. – december 29. között kifejtett tevékenysége azonban kudarcba fulladt. Kárpátaljáról való teljes kiszorításában – Sztálin parancsát teljesítve – aktívan közreműködött a 4. Ukrán Front vezérkara, az Ivan Turjanica nevével fémjelzett kárpátaljai kommunista vezetők, az általuk létrehozott néptanács. Taktikájuk lényegét megvalósítva össznépi mozgalmat szerveztek a Csehszlovákiából való kiválásért, az Ukrajnával való „*újraegyesülésért*”, illetve a Szovjetunióhoz való csatlakozásért.

Íme néhány sarkalatos példa. František Nimec, az emigráns csehszlovák kormány minisztere és kárpátaljai megbízottja, valamint Antonín Hasal-Nižborský tábornok, a felszabadított térség katonai parancsnoka a korábban aláírt szovjet–csehszlovák egyezményekre hivatkozva – amelyek értelmében Kárpátalja csehszlovák területnek számított – ellenezte kárpátaljaiak toborzását a Vörös Hadseregbe. Kárpátalja hovatartozásának kérdé-

sében azonban Sztálin döntése volt mérvadó, márpedig ő „*kinázta magának Kárpátalját*”. Ennek ismeretében szemfényvesztésnek tartjuk az 1944. május 8-án Londonban keltezett szovjet–csehszlovák egyezményt²⁰, amelyben a szovjet hadsereg parancsnoksága többek között kötelezettséget vállalt arra, hogy az ellenségtől felszabadított kárpátaljai vidéken a hatalmat átadja a csehszlovák kormány londoni delegációjának.

A levéltári dokumentumokban nyomon követhető a Kárpátalja hovatarozásáért folyó katonapolitikai és diplomáciai küzdelem, többek között az úgynevezett cseh „*reakcióso*” és a „*moszkoviták*” közötti propagandaháború, amelynek generálójá szintén a 4. Ukrán Front parancsnoksága volt. A csehszlovák adminisztráció és a cseh katonai városparancsnokok, sorozóbizottságok kiszorítását csakis a kárpátaljai népet manipuláló kommunisták, a helyi népbizottságok háttértámogatásával tudták véghezvinni. Ez volt a szovjetizálás ötödik legfontosabb feladata.

2. A CSEHSZLOVÁK ADMINISZTRÁCIÓ ÜGYIRATAI A SZOVJET KATONAI ADMINISZTRÁCIÓ TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az 1944. október 28-án Kárpátaljára érkezett František Nimec kormány megbízott által kiadott dokumentumokat az Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára őrzi. A cseh delegáció vezetője Huszton nyitott irodát, nem titkolva jövetelének célját: propaganda-eszközökkel megakadályozni Podkarpatszka Rusz Szovjet-Ukrajnához történő csatolását. November 7-én instrukciókat tartalmazó körlevelet²¹ intézett a körzeti és helyi népbizottságokhoz.

A nagyszőlősi körzet csehszlovák katonai kommandánsa 1944. november 14-én tájékoztató jelentést²² küldött feljebbvalóinak az általa vezetett egység és a szovjet hadsereg közt kialakuló rossz viszonyról, amelyben többek közt megemlítette, hogy a Tiszaújlakon lefoglalt terményraktár és a fontosabb zsidó-ingatlanok őrzésére kijelölt katonáit a szovjet hadsereg parancsnoka az ő tudta nélkül lecserélte, a terményt és az ingatlanokon található értékeket hadi trófeaként elkobozta.²³ Ugyanez történt Fancsikán, ahol a szovjet hadsereg elbitorolta a rendelkezési jogot a zsidó Weiss E. vagyona (Fancsika külterületén volt a Weiss-tanya) és terménye fölött. November 18-i jelentésében²⁴ már arról is tájékoztatott, hogy körzetében a lakosság egyre növekvő számban fejezi ki óhaját, miszerint Podkarpatszka Rusz maradjon Csehszlovákia kötelékében, ugyanakkor akadnak olyan cso-

portok, különösen a népbizottságok vezetői, tagjai és hozzátartozói, akik a Szovjetunióhoz való csatolás mellett agitálnak; a Vörös Hadseregbe közel 1 000 újoncot toboroztak, ezen kívül csaknem 10 000 férfit kényszermunkára hurcoltak. (Megjegyzendő: a cseh kommandatúra parancsnokai mindenütt figyelemmel kísérték a magyarok és németek elhurcolását, de nem avatkoztak be, holott a ruszinokhoz, ukránokhoz hasonlóan az elhurcoltak is egykori csehszlovák állampolgárok voltak).

A jelentéstevő kommandáns „*csehbarát*” nemzeti bizottságok megalakulását sürgette ezeken a településeken, amelyeknek közreműködésével az 1938 előtti közigazgatást kívánták visszaállítani. A csehszlovák polgári államrend megszilárdítása érdekében kezdeményezte és támogatta a csehszlovák agrárpárt, a szociáldemokrata párt, a cseh nemzeti szocialista párt, a kommunista párt helyi alapszervezeteinek megalakítását. A polgári demokrácia jegyében szervezett pártok több településen létre is jöttek, például Huszton és Nagyszőlősen, valamint Beregszászban, ahol megválasztották az említett pártok irányító testületeit, amelyek tagokat delegáltak a város vezetésébe, képviselőtestületébe.²⁵

A kibontakozó politikai propaganda hatására a magyar- és németlakta településeken, a magyar és ruszin értelmiség egyes köreiből tudatosult a felismerés, miszerint Kárpátalján már nem lesz „*magyar világ*”. Nagy részük csehbarát lett, inkább Prágában bíztak. A „*moszkovita*” kommunisták hatása alá került, baloldali érzelmű ruszin és ukrán értelmiségiek a szovjet hatalom bevezetése mellett döntöttek. A falvak lakossága már a sokadik rendszerváltást élte meg, ezért közömbösen figyelte az eseményeket.

Kárpátalja őslakosainak mintegy fele (különösen a beregvidéki, ugoc sai, máramarosi vidékhez tartozó településeken) a csehszlovák kormány 1944. október 26-án Huszton kiadott kiáltványa értelmében cselekedett. František Nimec november 21-re Huszton népgyűlést készült összehívni a céllal, hogy a fórum válassza meg Podkarpatszka Rusz irányító testületét és a települések előjáróit feleskesse a csehszlovák törvényekre. František Nimec tervét azonban keresztülhúzta Ivan Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának frissen megválasztott titkára. Aktivistái mögé felsorakoztak a szovjet terrorapparátus tisztjei, akiknek közreműködésével létrehozták a települési „*népbizottságokat*”, és azokat megtisztították a csehbarát személyektől.

Ebben az időben a Vörös Hadsereg és a Csehszlovák Hadsereg párhuzamos, egymással rivalizáló sorozóbizottságokat állított fel a településeken. A kialakult káoszról Antonín Hasal-Nižborský cseh tábornok jelentést²⁶ küldött

Heliodor Pika vezérőrnagynak, csehszlovák katonai attasénak, a Moszkvában működő Csehszlovák Katonai Misszió vezetőjének, amelyben kérte, hogy az 1944. május 8-án Londonban keltezett szovjet–csehszlovák egyezmény betartása érdekében tegye meg a szükséges intézkedéseket, a megoldatlan problémát vesse fel a szovjet hadsereg parancsnokságánál, mert ilyen körülmények között a csehszlovák hadsereg részére normális mobilizációt nem tud folytatni. (Heliodor Pikát 1949-ben koncepciók perben elítélték és kivégezték, 1968-ban rehabilitálták.) A Vörös Hadsereg által okozott mobilizációs zavarok tisztázása érdekében H. Pika november 18-án táviratban tájékoztatta²⁷ feletteseit, köztük J. Masaryk külügyminisztert és S. Ingra hadügyminisztert, amelyben közölte, a kérdés tisztázása ügyében levelet küldött az SZSZKSZ hadügyi népbiztosának és a legfelsőbb főparancsnoknak. A címzetteket arról is tájékoztatta, hogy az első Csehszlovák hadtest, amely folytatni akarja Csehszlovákia felszabadítását, a Duklai-hágón lezajlott harcokban (Duklai csata) súlyos embervesztéséget szenvedett; a haderő további feltöltése érdekében Podkarpatszka Rusz területén általános mobilizációt rendeltek el, elsősorban az egykori csehszlovák állampolgárok körében; a mobilizáció vontatottan halad, mert a kárpátaljai szovjet katonai adminisztráció a csehszlovák állampolgárságú ruszinokat és ukránokat a Vörös Hadseregbe verbuválja; amit le kell állítani, az eddig mozgósított újoncokat pedig az első Csehszlovák hadtestbe kell irányítani. Jelentése végén a csehszlovák misszió vezetője mihez tartás végett a hadügyminisztertől és a külügyminisztertől konkrét javaslatokat, instrukciókat kért a felszabadított területen tartózkodó csehszlovák hadsereg képviselői és a csehszlovák adminisztráció részére.

A cseh katonai adminisztráció kiszorításáról tanúskodik egyik főtisztjük, Pernikarža alezredes segélykérő feljegyzése.²⁸ 1944. december 11-én a Csehszlovák Köztársaság hadügyminisztériumát már arról tájékoztatja, hogy a népbizottságok egyre erőteljesebb kommunista agitációt folytatnak az országrész lakossága körében, s egyre több a támogatóik száma. Az első Csehszlovák hadtestbe történő mobilizáció meghiúsult, a Vörös Hadsereg tisztjei erőszakkal viszik el a csehszlovák sorozóbizottságok által listába vett fiatalokat, tisztjeiket mindenütt megfigyelés alatt tartják, illetve letartóztatják, az élelmiszerraktárakat elkobozták. A mindenütt uralkodó szovjet tisztekkel szemben erőtlenek, s ilyen körülmények közepette nem lehet dolgozni. Sürgős diplomáciai beavatkozást kért.

Antonín Hasal-Nižborský cseh tábornok²⁹ újabb tájékoztató jelentést küldött H. Pikának, a moszkvai Csehszlovák Katonai Misszió vezetőjének

a Zakarpszka Ukrajna területén tartózkodó csehszlovák hadsereg egységeinek feloszlásáról. Erre vonatkozólag december 22-én Petrov hadseregtábornoktól ultimátumot kapott, amely december 25-én jár le, addig Homonnára kell átirányítani az egységeket és a hadi felszereléseket.

František Nimec³⁰ 1944. december 29-én saját kormányának írt levelében összegezte a Molotovval lefolytatott tárgyalás lényegét, arra kérve a kormányt, hogy menjen elébe a Kárpátalján történeteknek, fogadja el a lakosság döntését, miszerint a Szovjetunió kötelékében kíván élni.

3. *TITKOSÍTOTT SZOVJET ÜGYIRATOK A CSEHSZLOVÁK ADMINISZTRÁCIÓ TEVÉKENYSÉGÉRŐL*

A csehszlovák adminisztráció és katonai kommandatúra tagjairól, tevékenységükről a szovjet hírszerzők kezdettől fogva adatokat gyűjtöttek. Példaként említhetjük Fagyjev NKVD-vezérőrnagy elemző jelentését³¹, amelyben tájékoztatta a 4. Ukrán Front parancsnokságát: Szolyvára érkezett egy Nimec nevű csehszlovák tiszt, aki felmutatta Kratofvil tábornok igazoló okmányát, amelynek alapján kinevezték városparancsnoknak, helyettese a kommunista Popovics tiszt lett. Az új városparancsnok kizárta a kommunistákat a szolyvai népbizottságból, a közeli Lipócon elszállásolt cseh partizánalakulat parancsnoka, Vaszil Ruszin erélyes közbelépésének köszönhetően azonban a kizárt tagok visszakérültek a bizottságba. Ezzel egyidőben a cseh városparancsnok Beneš-párt megalakítását is kezdeményezte. A jelentésre Petrov és Mehliusz a következő rezolúciót írta: „*Ezt a Nimecet utasítsák ki Szolyváról*”. A következő, Mehliusz vezérezredesnek írt jelentés³² (Szigorúan titkos ügyirat. No-10/00497.44.XI.5.), amelynek két szerzője, Boszij ezredes, az NKVD-osztagok parancsnokhelyettese és Levitin ezredes, törzsparancsnok az általuk Szolyván megejtett vizsgálati eredményről számolt be, amely szerint Nimec városparancsnokot Ludvík Svoboda tábornok, az 1. Csehszlovák Hadsereg brigádpáncsnoka küldte Szolyvára, hogy megszervezze a csehszlovák hadseregbe történő toborzást. A jelentéshez csatolt mellékletben (No-10/00497.44.XI.7.) arról informálták Mehliuszt, hogy Nimec városparancsnok november 6-án, 19.00 órakor elhagyta a várost.

A Fagyjev vezérőrnagyhoz továbbított NKVD-jelentésben³³ (Titkosított ügyirat. a1/01888.1944. XI. 22.) Bljumin alezredes, az NKVD 92. sz. Kárpáti határőrezredének parancsnoka és Szmirnov őrnagy, törzsparancsnok a csehszlovák hadsereg törvénytelennek tekintett mobilizációja kapcsán a

nagybereznai és az ungvári körzetben történekről számolt be. Az 1944. november 6-án Svoboda tábornok által ide vezényelt Szvityelszki Ludvik stáb-kapitány sorozóbizottságok felállításán serénykedett. A nagybereznai sorozóbizottság élére Luka Ivanovics Dikij 1878-as születésű helyi lakost, a csehszlovák hadsereg egykori őrmesterét nevezte ki, aki 26 újoncot vett fel a listára. A toborzást sikerült megakadályozni, a dokumentumokat begyűjtötték, és figyelmeztették Dikij őrmestert: ha a toborzó tevékenységét tovább folytatja, felelősségre vonják. A zászlóaljparancsnokhoz eljutott az a felhívás, miszerint a csehszlovák hadsereg mobilizációját mindenütt gátolják meg, a parancs megszegőit tartóztassák le, és erről értesítsék a törzsparancsnokságot.

Az NKVD-csapatok főparancsnoka hasonló tartalmú feljelentést³⁴ (Tikosított ügyirat. 1944. XI. 24.) kapott Labosev ezredestől, rahói városparancsnoktól, aki megtiltotta Bostrjaòin cseh kommandásnak, hogy Rahón, Kőrösmezòn, Nagybocksón és Aknaszlatinán a csehszlovák hadseregbe kárpátaljaiakat toborozzon. Ezen kívül Seleverről, koszyilivkai pravoszláv atyáról is tudósít, akit a rahói cseh kommandáns november 16-án azért tartóztatott le, mert a november 12-i huszti nagygyűlésen Zakarpatszka Ukrajina Szovjetunióhoz történő csatlósáról szónokolt. Kitudódott, hogy a kommandáns Nìmec kormánybiztos parancsát hajtotta végre, aki jelen volt a huszti rendezvényen. A városban tartózkodó Dajneki kapitány, a SZMERS helyi megbízottja közbelépésének köszönhetően Selevert kiengették a fogdából. A rahói népbizottság által november 19-én szervezett fórum a cseh kommandáns ügyében tiltakozó jegyzéket juttatott el František Nìmec kormánybiztosnak, ám Bostrjaòin kommandáns elmozdítása ügyében azóta nem történt intézkedés.

Krutzki gárdaőrnagy, Huszt városparancsnoka a Levitin ezredesnek, törzsparancsnoknak küldött jelentésében³⁵ élesen bírálta a csehszlovák katonai adminisztráció vezetőit és a város kommandánsát, mert apparátusukban a tiltás ellenére magyarokat alkalmaznak, magyar férfiakat soroznak be a csehszlovák hadseregbe. 1944. november 23-án például listára vettek bizonyos Lévai József magyar nemzetiségű jelentkezőt, akit 1944. november 27-én éjszaka Krutzki letartóztatott, mert az 1944. november 18-i második regisztráción nem jelent meg. A cseh adminisztráció kihágásairól figyelmeztető feljegyzést küldött a cseh kommandánsnak. Ezen a jelentésen olvasható Levitin rezolúciója, miszerint az ügyiratot a csehek törvénysértő akcióit nyilvántartó aktához kell csatolni.

A Nagyszőlösön diszlokált, 600–800 fős tartalék csehszlovák ezreddel (parancsnoka Štelka alezredes) kapcsolatban talált NKVD-feljelentés a szovjet hírszerző tiszt szemszögéből nézve, negatívan mutatja be az ott szolgáló katonák, tisztek tetteit, akik ellenségesen viszonyultak Zakarpatszka Ukrajina Szovjet-Ukrajnával történő „újraegyesítésének” híveihez. Kondratov őrnagy³⁶ (Titkos ügyirat, 44. 12. 8.), Nagyszőlős városparancsnoka tényeket is közölt: 1944. december 3-án a cseh kommandáns Fantics altisztnak engedélyt adott táncmulatság megrendezésére, ahol Fabij Josip cseh altiszt és katonái Kárpátalja hovatarozásának kérdése kapcsán éles vitába keveredtek, dulakodtak a helyi milicistákkal, népbizottsági tagokkal, az egyik rendőrt le is fegyverezték. A városparacsnokság őrzárata véget vetett a dulakodásnak, az éj folyamán azonban ismeretlen tettesek megsebesítették a Néptanács egyik milicista járőrét. Ivan Szakalos újságárutól a cseh katonák elkobozták és sárba taposták a *Zakarpatszka Pravdát*, mondván, itt csehek a gazdák. December 4-én a csehszlovák tábori csendőrök letartóztatták és megkínózták a körzeti népbizottság 3 tagját, akiket a szovjet városparacsnokság szabadított ki. Kondratov jelezte, hogy minderről tájékoztatta Štelka alezredest, de ezekben a kérdésekben javulást továbbra sem tapasztalt. A jelentésre december 17-21. között rávezetett rezolúciók tanúsítják, ezzel a kérdéskörrel Mehlsiz vezérezredes, Boszij ezredes, Levitin ezredes is foglalkozott, akik többek között a csehbarát ruszin, ukrán nemzetiségű bizottsági tagok letartóztatására adtak utasításokat.

A csehszlovák katonai adminisztráció tisztjeinek a manifesztum-aláírási kampányhoz való hozzáállásáról Tyulpan ezredes készített feljegyzést³⁷, amelyben a huszti, técsői, nagyszőlősi és a beregszászi körzetekben tapasztalt tényekről számolt be Pronyin altábornagynak, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztálya parancsnokának. Megfigyelése szerint a csehszlovák tisztek és katonák egybehangolt politikai támadást intéztek a népbizottságok ellen azzal a céllal, hogy mindenütt meghiúsítsák a manifesztum aláírását. December 4-én az esti órákban Huszton a cseh tisztek gyűlést szerveztek, és a megjelent nőket arra kérték, hogy ne írják alá a manifesztumot. Beregszászon és Nagyszőlösön a cseh ügynökök aláírásokat gyűjtöttek annak érdekében, hogy Kárpátalja Csehszlovákia kötelékében maradjon; hangadójuk többek közt a nagyszőlősi doktor Bora volt. A cseh katonák erős nyomást gyakorolnak a népbizottságok tagjaira, fenyegetik őket, miszerint „*Várjatok, itt olyan Csehszlovákia lesz, hogy minden ukrán bárány szarvát letörjüek.*” Huszton és Técsőn, valamint Poljana, Gorecsevo, Berezovo és más

településeken a manifesztum aláírása kudarcba fulladt. A már aláírt ívről sokan kihúzták a nevüket. Mindez a csehek eredményes propaganda-munkájának tudható be. Azt hangoztatják, hogy ők jártak a Szovjetunióban, az ottani nép igen rossz körülmények között él és dolgozik, igen alacsony az életszínvonal. Tyulpan tényként említette, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoksága által munkára irányított magyarokat a cseh hatóság képviselői védelmükbe veszik: több, korábban elrejtőzött „*fasiszta beállítottságú*” magyar, akik kibújtak a jótételi munka alól, most a cseheknél találtak és kaptak menedéket, besorozzák őket a csehszlovák hadseregbe. A csehek nagyobb fizetést ígérnek azoknak a hivatalnokoknak, akik átállnak hozzájuk. A huszti és a nagyszőlősi népbizottsághoz viszonyítva a beregszászi és a técsői népbizottságok nem eléggé erősek, mert soraikban többségben vannak a csehofil tendencia követői. A técsői népbizottság például küldöttséget menesztett Nimec kormánybiztoshoz, hogy a területet csatolják Csehszlovákiához. Szitovszkij, a beregszászi városi népbizottság elnöke gyenge jellemű, nem akarja elrontani a csehekkal való kapcsolatot. A város helyhatósági irodái még mindig tele vannak magyar hivatalnokokkal, akik jó fizetést kapnak és nem csinálnak semmit, miközben a helyi ukránok és oroszok munkanélküliek.

Az Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára több olyan kézzel írt iratot őriz, amelyek a 4. Ukrán Front Politikai Főosztályának tisztjeitől származnak, azoktól, akik közvetlenül részt vettek a manifesztum-aláírási kampány szervezésében, ellenőrzésében és az ellenkampányt folytató csehszlovák tiszték megfigyelésében. Közülük Osztapenko³⁸ politikai tiszt és Botvinov főhadnagy a nagyszőlősi körzetért volt felelős. 1944. december 10-én kelt 4. sz. jelentésükben a 27 ugocsai település kapcsán részben lehangoló, részben biztató képet rajzoltak az aláírások begyűjtéséről. A december 10-én megtartott nagyszőlősi kampánygyűlésen felszólalók közül kiemelték Valentin Gorzo pravoszláv papot, aki éles, megszegyenítő kritikával illette a gyűlésen megjelent cseh tiszteket, tisztviselőket, továbbá pozitív tényként említették az egyes felszólalók szájából elhangzott magyar- és csehellenes kiszólásokat. Botvinov főhadnagy és Kucser politikai tiszt december 12-én a nagybereznai körzet településein tapasztaltokról, a csehszlovák tiszték manifesztum-ellenes agitációs tevékenységéről és az általuk elvégzett szervező munkáról készítettek helyzetjelentést.³⁹

4. SZOVJET–CSEHSZLOVÁK DIPLOMÁCIAI CSÖRTE KÁRPÁTALJA HOVARTARTOZÁSÁNAK ÜGYÉBEN

Kárpátalja hovartartozásának témaköréhez kapcsolódik a Gottwald-válaszlevél tervezete⁴⁰ (Moszkva, 1944. november 21.), amit J. Proházea stábkapitánynak, az I. Csehszlovák Hadtest politikai munkatársának készített. Ebben világosan kifejtette a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának álláspontját a Zakarpatzska Ukrajina Szovjetunióhoz való csatolásával kapcsolatos követelésről. Pártja véleményét ismertetve Klement Gottwald⁴¹ főtitkár kijentette, nem lépnek fel a kárpátaljai ukránok azon óhaja ellen, akik Zakarpatzska Ukrajinát az SZSZKSZ-hez akarják csatolni, ugyanakkor a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága fontosnak tartja leszögezni, hogy az erről szóló népszavazás kérdését csakis a háború befejezése után lehet feltenni. Később kiderült, hogy a Gottwald-levél tervezett szövegének tartalmát Georgi Dimitrov⁴², a Kommunista Internacionálé vezetője is jóváhagyta és V. Molotovhoz, az SZSZKSZ külügyi népbiztosához továbbította. A Gottwald által ajánlott kárpátaljai népszavazásra azonban nem került sor, mert a Kreml vezetői – feltehetően a titkos szavazás végeredményétől tartva – az 1944. november 26-i manifesztum elfogadását és aláíratását tartották jónak.

A csehszlovák polgári apparátus és katonai adminisztráció további tevékenységét teljesen megbénította Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1945. december 5-én, Munkácson közzétett dekrétuma.⁴³ Az Ivan Turjanica elnök által szignált dokumentum 3 pontban részletezve fogalmazta meg, hogy minden kapcsolatot megszakít František Němec csehszlovák kormánybiztossal. Erre kötelezte a községi, városi és körzeti népbizottságokat is, amelyek ezentúl a közigazgatási, katonai, illetve más kérdésekben kimondottan a néptanács rendeleteit kötelesek végrehajtani, beleértve a kapcsolattartást is. Ugyanezen a napon levelet⁴⁴ küldött Edvard Benešnek, amelyben a munkácsi manifesztumra hivatkozva a csehszlovák miniszterelnök tudomására hozta, hogy Kárpátontúli Ukrajna kilép Csehszlovákia kötelékéből és egyesül Szovjet-Ukrajnával, végül felszólította az elnököt és kormányát a csehszlovák meghatalmazottak visszahívására. A levelet szintén Ivan Turjanica elnök és a Néptanács tagjai írták alá. Petrov hadseregtábornok ugyancsak a néptanács tagjainak aláírásával köszönőlevelet kapott, amely nyílt levélként megjelent a *Zakarpatzska Pravdá*ban is.⁴⁵

Ezen kívül a néptanács rendeletet hozott a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság állami vagyonának elkobzásáról⁴⁶, 1944. december 9-i rendeletében⁴⁷ pedig megtiltotta a csehszlovák mobilizációt Kárpátalja területén, ugyanakkor támogatta önkéntesek verbuválását a Vörös Hadseregbe.

A kommunisták által gerjesztett csehszlovákellenes hangulat Técsőn is tetőzött, ahol a népi milícia körzeti parancsnoksága⁴⁸ a cseh kommandatúra végleges távozását követelte. December 10-én a szovjet hatóságok Huszton tömegtüntetést szerveztek a csehszlovák közigazgatás ellen.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa lépései miatt a londoni csehszlovák kormány a szovjet kormányhoz fordult, amelyre válaszul Valerij Zorin szovjet külügyminiszter-helyettes közölte Zdenik Fierlingerrel, a londoni csehszlovák kormány moszkvai követével, hogy Kárpátalja kérdése csehszlovák belügy, amelybe a szovjet szervek nem akarnak beleavatkozni, mivel be kívánják tartani a csehszlovák kormánnyal 1944. május 8-án kötött megállapodást.⁴⁹

1945. január elején František Nimec tisztviselői karával együtt elhagyta Husztot és Kassára költözött.

Sztálin 1945. január 23-án Edvard Benešnek küldött levelében⁵⁰ kijelentette: a szovjet kormány nem tilthatja meg Zakarpatszka Ukrajna népességének, hogy nemzeti akarátát kifejezze. Emlékeztette Beneš arra is, hogy egy korábbi moszkvai találkozón felajánlotta Zakarpatszka Ukrajna átadását a Szovjetuniónak. (A Csehszlovákia 1938–1939 közötti felosztása⁵¹, majd a maradék ország németek általi elfoglalása és a csehszlovák kormány Londonba történő emigrálása után beállt kilátástalan helyzetben Beneš az ország felszabadítása, visszaszerzése érdekében a szovjetekhez fordult, diplomáciai vonalon ekkor ajánlotta fel először Kárpátalját a Szovjetuniónak. Erről 1939 szeptemberében először I. I. Majszkij londoni szovjet nagykövettel tárgyalt, és a tárgyalásról később Sztálint is tájékoztatta. Az ajánlatát Beneš 1941–1942 között is fenntartotta. 1941 októberében A. E. Bogomolov szovjet nagykövetnek kijelentette: „*Zakarpatszka Ruszt sem a lengyeleknek, sem a magyaroknak nem adom át, de önöknek felkínálom, átadom.*”⁵² 1942 júniusában a Molotovval történő találkozón ezt megerősítette, Molotov pedig biztosította Beneš, hogy a Szovjetunió a müncheni döntés előtti Csehszlovákia határait ismeri el. Kárpátalja hovatartozásának kérdését ideiglenesen levették a napirendről. 1944 júliusában Beneš ismét találkozott a szovjet diplomácia londoni képviselőjével, és a vele folytatott tárgyaláson napirendre tűzte a Kárpátalja-kérdést. Bejelentette, Kárpátontúli Ukrajnának az SZSZKSZ-hez történő csatolását nem fogja megakadályozni. Javasolta, hogy Csehszlovákia

egész területének felszabadítása és a kormány visszaköltözése után zárják le a kérdést.⁵² A szlovákiai magyar történetírás⁵³ úgy tudja, Beneš 1943-ban egyezett meg Sztálinnal Kárpátalja sorsáról. Kárpátaljáért cserébe Sztálin közölte Benešsel: ha a háború után Csehszlovákia magyar és német lakosait kitelepítik, azt a szovjetek nem fogják ellenezni.⁵⁴

Beneš 1945. január 29-én Sztálinnak⁵⁵ írt válaszlevelében megerősítette, hogy a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna kérdése cseh körökben valóban nyugtalanságot keltett, amit azonban a helyiek aktív tevékenysége idézett elő. Reményét fejezte ki, hogy a szovjet kormány csakis a csehszlovák kormánnyal, hivatalos keretek közt megegyezve oldja meg az országrész hovatarozásának kérdését. Javasolta, hogy a szerződés megkötésére a háború befejeztével kerüljön sor. Ennek feltétele a müncheni döntés előtti határok visszaállítása Csehszlovákia és Németország, valamint Lengyelország között. E gondolat jegyében győzte meg Prága mérvadó köreit. A leírtakhoz fűzött két megjegyzésben jelezte: az 1939 szeptemberében Kárpátalja kérdésében Majszkij nagykövetnek kifejtett véleményét fenntartja, Prágában is ezt a véleményt fogja képviselni. Másik megjegyzésében arról írt, hogy ezt a kérdést Csehszlovákia részéről a kölcsönös barátság jegyében, békés eszközökkel kívánja lezárni, és kormánya nevében megköszöni Sztálinnak azt a testvéri segítséget, amit az általa vezetett hősi Vörös Hadsereg nyújtott Csehszlovákia felszabadításában, s hogy közreműködött az országa és Magyarország között lezajlott kibékülési megbeszélésen.

1945. március 21-24. között Beneš és Molotov kétszer tárgyalt a magyar és német lakosság kitelepítésének ügyéről, az országrész átadása utáni Csehszlovákia és Szovjetunió közötti határ kijelöléséről, a szlovák területen élő ukránok/ruszinok és a kárpátaljai szlovákok lakosságcseréjéről.⁵⁶ A František Nimec delegációja és a 4. Ukrán Front katonai adminisztrációja közt kialakult konfliktusokat tisztázták és lezárták. Az első tárgyaláson Beneš őszintén beismerte, hogy az amerikai javaslatra országához került Karpatszka Ukrajna hovatarozásának kérdését az elmúlt 20 év alatt sem tudta véglegesen lezárni. 1918-ban a Népszövetség döntését azért fogadta el, hogy ez az országrész ne Magyarországhoz, inkább Csehszlovákiához kerüljön, s hogy jószomszédági kapcsolatot alakítson ki Romániával, különösen a Szovjetunióval. Mindezt a perspektív közeledés szándékával tette. Csehszlovákia abból indult ki, hogy a Népszövetség megbízottjaként vette át az országrész irányítását, ellenőrzését, ahol jelentős befektetéseket eszközöltek, de azokból keveset profitáltak. Az országrész Vörös Hadsereg általi

felszabadításával elérkezettnek látta az időt a vidék sorsának kölcsönös megállapodás keretében történő végleges elrendezésére.

Három hónapig tartó egyeztető tárgyalások után, június 28-án sor került a két ország közötti egyezmény tervezetének moszkvai megbeszélésére⁵⁷, amelyen szovjet részről Sztálin, Molotov és Zorin nagykövet, csehszlovák részről Z. Fierlinger miniszterelnök és V. Klementis külügyminiszter-helyettes vett részt. Az itt elhangzott észrevételek pontosítása után másnap, június 29-én a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság aláírta az egyezményt Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához való csatolásáról.⁵⁸ Ezzel Moszkva „*kegyeinek elnyerése*” érdekében a Csehszlovákia alkotmányos elvének⁵⁹, illetve a jogi formalitások, népszavazás stb. mellőzésével csehszlovák kormány „*ajándékként*” a szovjet kormánynak átadásra került Kárpátalja, vagyis az ország területrészének átadása, határkérdésének módosítása ügyében csakis a csehszlovák parlament hivatott dönteni. A szerződéshez az orosz, ukrán és szlovák nyelven egyaránt érvényes dokumentumhoz térképet és Zakarpatszka Ukrajnáról szóló külön jegyzőkönyvet mellékeltek. A két dokumentumot, valamint Molotov és Fierlinger beszédének szövegét a *Ragyanszka Ukrajina* című kiadvány 1945. június 30-i száma a TASZSZ hírügynökség közleménye kíséretében hivatalosan is publikálta.⁶⁰ A szovjet és ukrán propaganda-gépezet jelentős diplomáciai győzelemként könyvelte el az egyezmény létrejöttét, amelynek aláírása után Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa rendkívüli ülésének résztvevői kommunista pátozzsal méltatták a történelmi eseményt, ebből az alkalomból köszöntő táviratot küldtek Moszkvába. Köszöntő cikkek, levelek tucatjai jelentek meg a kárpátaljai sajtóban is.⁶¹ Kijevi sajtókiadványok, köztük a *Ragyanszka Ukrajina* 1945. június 30-i száma „*történelmi igazságként*” méltatta az egyezményt.⁶² Magyarország reagálásáról Puskin budapesti szovjet nagykövet tájékoztatójából⁶³ (Titkosított ügyirat. Budapest, 1945. július 2–3.) értesülhetünk. Puskin július 2-án találkozott Gyöngyösi külügyminiszterrel, aki az egyezmény aláírását pozitívan értékelte. A nagykövet hangot adott elégedetlenségének, miszerint a magyar sajtó a történekről rövid közleményt adott ki, pedig az egyezmény aláírása következtében az SZSZKSZ és Magyarország között mintegy 100 kilométer hosszúságú határvonal keletkezett, s ez Magyarország számára komoly jelentőséggel bírhat. A külügyminiszter július 3-án összehívta a sajtó képviselőit, és az újságíróknak Puskin szerint „*jó*” interjút adott. Egyébként Gyöngyösi emlékiratba foglalta a szovjet nagykövethoz benyújtott kezdeményezését, hogy

a „Szovjetuniótól kérje egy vékony kárpátaljai magyar sáv átadását Magyarországnak.” Puskin azonban kategorikusan eltanácsolta ettől a kezdeményezéstől, s javasolta, hogy többé ne vesse fel ezt a kérdést, mert „különbön Kárpátalján ugyanaz történhet a magyarokkal, mint Csehszlovákiában, ahonnan ezerszámra utasították ki őket.”⁶⁴

1945. szeptember 30-án Csehszlovákia irányába lezárták a határt. Az egyezményt csehszlovák részről november 22-én, szovjet részről november 27-én ratifikálták, amiről a helyi sajtó szintén hírt adott.⁶⁵ A *Munkás Újság* 1945. november 27-i korabeli tudósítása szerint szombaton Munkácson a városi mozgószínházban, vasárnap pedig Ungváron a városi színházban ünnepi gyűlésen méltatták „A népbizottságok első kongresszusának évfordulóján és a ratifikálás napján” a történelminek tartott eseményt. Mindkét helyszínen az ünnepi előadás első szónoka Ivan Turjanica elnök volt. Mint a lap írja: „*Majd Weisz elvtárs* (a Néptanács tagja – D. Gy.) magyar nyelvű előadásában hívta fel a dolgozókat a további munkára a nagy szocialista haza felépítésére. (...) Az elnöki emelvényen ott voltak a Néptanács összes tagjai, valamint a párt és a városi szervezetek vezetői. (...) A népgyűlés táviratot küldött Sztálin és Hruscsov elvtársaknak az évforduló és a ratifikálás alkalmából.” A Zakarpatszka Ukrajnai Néptanács elnöke, helyettesei és tagjai aláírásával „Sztálin generaliszimussznak” és „Hruscsov elvtársnak” címzett terjedelmes és hangzatos köszöntésekkel telített táviratok szövegét a *Munkás Újság* 1945. december 4-i száma magyar fordításban is közölte.

JEGYZETEK:

¹ Dr. Fazekas Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza, 1944–1948. Nyíregyháza, Határ-szél Kft, 1989. (A gyűjtemény anyagát a Határ-szél című lap először sorozatban közölte.)

² Lásd: Sára Sándor: Csonka-Bereg. Dokumentumfilm (1988).

³ Dr. Gyarmathy Zsigmond előadása. In: Egyetlen bűnik magyarságuk volt..., i. m. 211. p.

⁴ Géczy Lajos: Civilek hadifogságban. Pozsony/Bratislava, Madách, 1992. 240. p.

⁵ Herczegh Géza: In memoriam Géczy Lajos. In: Magyar Szemle, új folyam XX., 9-10. sz.

⁶ Dobos Ferenc: Magyarok a senkiföldjén. „Malenykij robot” a kelet-szlovákiai Bodrogközben és Ung-vidéken. In: Regio – Kisebbségi Szemle, 1992, 3. évf. 4. sz., 110-130. p.

⁷ Bartók Csaba előadása a 2010. november 18-i beregszászi emlékkonferencián. In: Trianoni Szemle, 3. évf., 2011. január-március, 33. p.

⁸ Bartók Csaba előadása..., i. m. 34. p.

⁹ 279. sz. ügyirat (TSU./ 471-473), eredeti forráshelye: Державний Архів Закарпатської Области, ДА30, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 11. арк. 1-3. A továbbiakban: ДА30.

¹⁰ 340. sz. ügyirat (TSU./ 553-554.), eredeti forráshelye: A Máramarosi Népbizottság jegyzőkönyve. ДА30, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 112. арк. 1.

¹¹ 346. sz. ügyirat (TSU./ 559-560.), eredeti forrása: A Máramarosi Demokratikus Népfrent jegyzőkönyve. ДАЗО, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 112. арк. 2-3.

¹² 347. sz. ügyirat (TSU./ 560-563.), eredeti forrása: A Máramarosi Demokratikus Népfrent gyűlésének 1945. január 28-i jegyzőkönyve. ДАЗО, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 112. арк. 4-4 а, б, в, г.

¹³ 350. sz. (TSU./ 570-571.) ügyirat, eredeti forrása: A máramarosi körzet népbizottságai kongresszusának 1945. február 4-i jegyzőkönyve. ДАЗО, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 107. арк. 8.

¹⁴ 349. sz. (TSU./ 565-570.) ügyirat, eredeti forrása: A máramarosi körzet népbizottságai kongresszusának 1945. február 4-i jegyzőkönyve. ДАЗО, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 107. арк. 18.

¹⁵ 365. sz. (TSU./ 599-605.) ügyirat, eredeti forrása: Архив Президента Русской Федерации, АП РФ, 0125. -Оп. 33. п. 129. д. 21. Л. 46-52. A továbbiakban: АП РФ.

¹⁶ 366. sz. (TSU./ 605-607.) ügyirat, eredeti forrása: АП РФ, 0125. -Оп. 34. п. 131. д. 21. Л. 40-43.

¹⁷ 413. sz. (TSU./ 695-698.) ügyirat, eredeti forrása: Из мемуаров Никиты Сергеевича Хрушова. In: Вопросы истории, Москва, 1991, № 7-8., стр. 75, 88-89. p.

¹⁸ 230. sz. (TSU./ 410-411.) ügyirat.

¹⁹ Lásd bővebben a melléklet névmutatójában.

²⁰ 228. sz. (TSU./ 497-409) ügyirat. 1944. május 9-én megjelent az Izvesztijja 109. sz. számában.

²¹ 243. sz. ügyirat (TSU./ 426-427.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л.180.

²² 247. sz. ügyirat (TSU./ 430.). Megjelent: In: Карпатський край, 1992, № 38., 12. p.

²³ 257. sz. ügyirat (TSU./ 442.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2996. Д. 5. Л. 300-301. (A munkácsi kongresszus összehívása előtt Petrov hadseregtábornok, Mehlsiz vezérezredes és Novikov vezérőrnagy francsára 4 000 tonna terményt és 39 tonna sót kiosztottak a városi és falusi népbizottságok részére.)

²⁴ 255. sz. ügyirat (TSU./ 440.). Megjelent: In: Карпатський край, 1992, №38., 12. p.

²⁵ A beregszászi önkormányzat dokumentumai 1944. In: БОТЛИК-ДУПКА (1991), i. m. 141-147. p.

²⁶ 244. sz. ügyirat (TSU./ 427.). In: Карпатський край, 1992, № 38., 12. p.

²⁷ 256. sz. ügyirat (TSU./ 440-441.) In: Карпатський край, 1992, № 38., 14. p.

²⁸ Карпатський край, 1992, № 38.,14. p., 303. sz. ügyirat (TSU./ 505.).

²⁹ U.o., 316. sz. ügyirat (TSU./ 527.)

³⁰ 324. sz. ügyirat (TSU./ 533-535.). Továbbá lásd: Советско-ехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг., 215-217. p.

³¹ 240. sz. ügyirat (TSU./ 423.), eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32885. -Оп. 1.-Д. 57. – Л. 150.

³² 242. sz. ügyirat (TSU./ 425-426.), eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 57. – Л. 151-152.

³³ 265. sz. ügyirat (TSU./ 450-451.), eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32883. -Оп. 1. -Д. 67. – Л. 21.

³⁴ 271. sz. ügyirat (TSU./ 456-457.), eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 50. – Л. 238.

³⁵ 286. sz. ügyirat (TSU./ 480.), eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 50. – Л. 247.

³⁶ 296. sz. ügyirat (TSU./ 494-496.), eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 50. – Л. 264-266.

³⁷ 300. sz. ügyirat (TSU./ 426-498-500.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л.191.

³⁸ 302. sz. ügyirat (TSU./ 502-505.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л.170-174.

³⁹ 304. sz. ügyirat (TSU./ 505-507.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л.192-195.

⁴⁰ Русский центр хранения историко-документальных коллекций, РЦХИДНИ, -Ф. 495 п. -Оп. 74. д. 566. – Л. 12. Megjelent: Нернистый шлях до України, i. m. 450. p. A továbbiakban: РЦХИДНИ.

⁴¹ Lásd bővebben a melléklet névmutatójában.

⁴² Georgi Dimitrov (1882–1949) bolgár kommunista politikus, sztálinista, 1946-tól három éven át Bulgária miniszterelnöke volt.

⁴³ Вісник НРЗУ (Народної Ради Закарпатської України), № 2., 15. грудня. 1944. р. Lásd még: Тернистий шлях до України, i. m. 481. p.

⁴⁴ Lásd: ДАЗО, Ф.-4. Оп. 1. спр. 4. арк. 11. Lásd még: Тернистий шлях до України, i. m. 482. p.

⁴⁵ Закарпатська правда, №17., 7. грудня 1944. р.

⁴⁶ 297. sz. ügyirat (TSU./ 496-497.). Megjelent: Вісник НРЗУ (Народної Ради Закарпатської України), № 2., 15. грудня 1944. р.

⁴⁷ 288. sz. ügyirat (TSU./ 481.). Megjelent: Вісник НРЗУ (Народної Ради Закарпатської України), № 2., 15. грудня 1944. р.

⁴⁸ 328. sz. ügyirat (TSU./ 540.), eredeti forrshelye: ДАЗО, Ф. -4. Оп. 1. спр. 4. арк. 45.

⁴⁹ 229. sz. ügyirat (TSU./ 407-409.). In: Izvesztjija, №109., 1944. mбjus 9.

⁵⁰ 344. sz. ügyirat (TSU./ 556-558.), eredeti forrshelye: АП РФ, -Ф. 06. -Оп. 7. П. 51. Д. 820. Л. 1.

⁵¹ A Németország, Olaszország, Anglia és Franciaország olasz közvetítéssel (Csehszlovákia nélkül) hozott 1938. szept. 29-i müncheni döntés a német félnek ítélte oda a Szudétavidéket. Csehország 1939. márciusi elfoglalásával Németország megszegte a müncheni szerződést, ezért 1942. augusztus 5-én Anglia, szeptember 29-én pedig a de Gaulle vezette francia emigráns kormány semmisnek nyilvánította azt.

⁵² 344. sz. ügyirat (TSU./ 557.), eredeti forrshelye: АП РФ, -Ф. 07. -Оп. 5. П. 70. Д. 198. Л. 2-3.

⁵³ Élet a második világháború után Nagykaposon és környékén. <http://kelecseny.mindenkilapja.hu> (2012)

⁵⁴ Az 1945. április 5-én Kassán kihirdetett kormányprogram értelmében Csehszlovákia a jövőben nemzetállammá válik, mégpedig a cseh és szlovák nemzet államává. Mivel Beneš ezt törvényes keretek közt szerette volna elérni, a kormányprogram deklarálta az itt élő magyar és német lakosság kollektív bűnösségét.

⁵⁵ 348. sz. ügyirat (TSU./ 563-565.)

⁵⁶ 358. sz. (TSU./ 580-581.), 359. sz. (TSU./581-584.) ügyiratokat, eredeti forrshelye: АП РФ, -Ф. 06. -Оп. 7. П. 51. Д. 833. Л. 1-9.,10-14. (A tárgyaláson részt vett Zorin, V. csehszlovákiai szovjet nagykövet, Masaryk, T. csehszlovák külügyminiszter és Fierlinger, Z. szovjetunóbeli csehszlovák nagykövet is.)

⁵⁷ Zorin, V. feljegyzése a tárgyalásról. 380. sz. (TSU./ 622-623.) ügyirat, eredeti forrshelye: АП РФ, -Ф. 45. -Оп. 1. Д. 393. Л. 65-69.

⁵⁸ A csehszlovák küldöttség tagjai közül az aláírásnál jelen volt még: H. Ripka miniszter, L. Svoboda tábornok, Z. Nejedlý és L. Proházka. Csehszlovák részről a szerződést Fierlinger miniszterelnök és Vladimír Klementis külügyi államtitkár. Szovjet részről a szerződést V. M. Molotov és P. Rudnyickij, az ukrán kormány tagja látta el aláírásával.

⁵⁹ Lásd: Zseliczky Béla, i.m. 145. p.

⁶⁰ A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság által Moszkvában aláírt Egyezmény és kapcsoló dokumentumai. 381. sz. (TSU./ 623-624.), 382. sz. (TSU./ 624-625.), 383. sz. (TSU./ 626-627.), 384. sz. (TSU./ 627-628.), 385. sz. (TSU./ 628-629.) ügyiratok.

⁶¹ 386. sz. és 387. sz. (TSU./ 629-630.) ügyiratok. Megjelent: Закарпатська Правда. 30. червня – 4. липня 1945. р.

⁶² 388. sz. (TSU./ 630-632.) ügyirat.

⁶³ 389. sz. (TSU./ 632-633.) ügyirat, eredeti forrshelye: АП РФ, -Ф. 012. -Оп. 6. П. 77. Д. 60. Л. 21.

⁶⁴ Zseliczky Béla, i.m. 148. p. Lásd: az idézett részt Zseliczky a következő forrásanyagból kölcsönözte: Fülöp Mihály: A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1995. 37-38. p.

⁶⁵ 401. és 402. sz. (TSU./ 678.) ügyiratok. Megjelent: Закарпатська Правда, 25-28. листопада 1945. р.